

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

КУЛТУРА

ОСНОВА ДРЖАВНОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

ЗБОРНИК РАДОВА СА СКУПА
ОДРЖАНОГ 24. И 25. XI 2016. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ, ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

За разлику од претходних скупова у оквиру циклуса „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који су били посвећени образовању и науци, скуп о култури представљао је посебан изазов јер је сам појам културе у великој мери флуидан, без јасно омеђених граница. Стога је овај скуп тематски био ограничен на питања културе као основе државног и националног идентитета. Упркос оваквом тематском сужавању, радови саопштени на скупу и објављени у овом зборнику представљају тек наговештаје дубине проблема са којима се суочава култура у времену цивилизацијске транзиције чији смо сведоци и учесници.

А. Костић

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 39

CULTURE

**THE BASIS OF STATE'S AND
NATIONAL IDENTITY**

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON NOVEMBER 24th and 25th, 2016

Accepted for publication at the 9th Session of the Department of Social Sciences,
held on November 7th, 2017, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and corresponding member Aleksandar Kostić

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 39

КУЛТУРА

**ОСНОВА ДРЖАВНОГ И
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 24. И 25. НОВЕМБРА 2016. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на IX седници Одељења друштвених наука,
одржаној 7. новембра 2017. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и дописног члана Александра Костића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-747-4

Штампа
Colorgrafx, Београд

САДРЖАЈ

- 9 | Реч уредника
- 11 | Александар Костић: *Поводом циклуса скупова „Сйрашешки йравци развоја Србије у XXI веку“*
- 13 | Реч Владимира С. Костића, председника Српске академије наука и уметности
- 15 | Реч Владана Вукосављевића, министра културе и информисања Републике Србије: *Мојући йринципи културне йолићике у Србији*
- 23 | Бранко Кукић: *Место културе у дујорочним сйрашешјима државе*
- 31 | Горица Мојовић: *Законски оквири културне йолићике и начини финансирања*
- 41 | Ивана Стефановић: *Институције културе, култура институција*
- 67 | Зорица Томић: *Културна йолићика у развијеним земљама: йроблем йоређења, йроблем йерцейције*
- 77 | Иван Ивић: *Улога образовној сйстема у очувању културне йрадиције*
- 87 | Небојша Брадић: *Креативне индустрије и йржишће*
- 101 | Дивна Вуксановић: *Улога медија у сйварању образаца у култури*
- 113 | Ирина Суботић: *Музеји у Србији данас – у светлу сйајисћике*
- 129 | Вишња Кисић: *Музеј као йросйор еманипације: замисљање музеја сйрашешнице*
- 151 | Тијана Бугарски Палковљевић: *Музеји данас: Галерија Мајице српске – живи музеј*
- 169 | Предраг Пипер: *О улози националне академије у обликовању културне и језичке йолићике*
- 181 | Дарко Танасковић: *Српско културно наслеђе у докуменћима и йракси међународне заједнице*

- 193 | Милован Данојлић: *Пледаје за елиџну културу*
- 201 | Ласло Вегел: *Јуџословенски и џосџуџословенски иџенџиџеџи*
- 207 | Невена Даковић: *Иџенџиџеџеџе маџриџе: la jeunesse désaffectée и уморни раџници (Србија, 2010–2015)*
- 221 | Борислав Стојков: *Очување и развој иџенџиџеџеџе џраџа у Србији – искушење данашњеџ урбанизма*
- 249 | Бојан Ковачевић: *Моџћности креативноџ уџрављања џраџом?*
- 265 | Милена Драгићевић Шешић: *Инџиџиџуџиџонални и независни акџери у заједничком деловању: стџраџеџеџе јавно-џивилноџ џарџнерџџа – џледаје за ауџномију кулџуре*
- 287 | Дијана Милошевић: *Независна кулџурна сцена Србије и одлив умеџника*
- 299 | Радослав Зеленовић: *Кулџурна добра као необновљиви ресурси*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове саопштене на скупу под насловом „Култура: основа државног и националног идентитета“ који је одржан у Српској академији наука и уметности 24. и 25. новембра 2016. године. Скуп посвећен култури трећи је у оквиру циклуса од пет скупова под заједничким насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“. Претходна два скупа била су посвећена образовању и науци, а следе скупови о економији и државном уређењу, чиме би у оквиру поменутог циклуса били обухваћени најзначајнији сегменти државе и друштва.

За разлику од претходних скупова посвећених образовању и науци, областима чији је опсег мање или више јасно одређен, култура је домен чије су границе флуидне, а видови испољавања до те мере разноврсни да је једним скупом, ма колико био амбициозно замишљен, немогуће захватити све њене аспекте. Стога је овај скуп тематски био усмерен на културу као основу државног и националног идентитета. Међутим, већ у припреми скупа се показало да је и такво сужавање фокуса недовољно да би се проблеми културе у овом контексту сагледали на систематичан и тематски хомоген начин. Недоумице су се кретале од дилеме да ли култура треба да буде у функцији промовисања државног и националног идентитета до питања у којим видовима и каквом државном политиком би она могла то да буде. Поменуте недоумице и ширина опсега који захвата појам „култура“ неизбежно су довеле до тога да је овај скуп тематски мање хомоген од претходних скупова посвећених образовању и науци. Ова хетерогеност се примећује већ површним увидом у садржај Зборника јер се питања покренута на овом скупу крећу од проблема финансирања културе до питања елите која културу ствара, од очување културне баштине до општих смерница и странпутица у културној политици Србије.

Оваква хетерогеност може бити предмет критике, али притом се мора имати у виду природа феномена који је на овом скупу размотрен. Разлике у ставовима о томе шта је култура и која је њена улога нису биле само концепцијске природе, кроз њих се понегде назирао и политички и идеолошки став што је, чини се, одувек било у већој или мањој мери инхерентно свакој расправи и разматрању проблема у култури.

Стога овај Зборник није збир сложено усмерених мишљења и предлога о томе како да се стање у култури Србије побољша и како би култура могла да буде основа државног и националног идентитета. Он је, могло би се рећи, драгоценост сведочанство о тренутку глобалне цивилизацијске транзиције чије дубине у највећој мери нисмо свесни нити је до краја разумемо, а која се одражава и на стање културе у Србији. Најзад, овај Зборник је и сведочанство о начину на који у овом тренутку културна елита у Србији види проблеме културе и њене улоге у друштву.

А. К.

МУЗЕЈИ У СРБИЈИ ДАНАС – У СВЕТЛУ СТАТИСТИКЕ

Ирина Суботић

Универзитет уметности, Београд

Сажетак. Текст је рађен на основу досадашњих истраживања, углавном Завода за проучавање културног развитака и статистичких података који показују драматичну ситуацију у музејима Србије, пре свега због недовољне свести о значају музеја за савремено друштво, непостојања адекватних законских оквира и недовољних финансијских средстава за нормално функционисање музејских установа. Само поједини музеји су последњих година реновирали своје поставке и унели иновативне концепте користећи савремена техничка и технолошка средства, док велики број има или застареле поставке или их уопште нема. Промене су потребне пре свега у схватању друштвене улоге музеја, а за то су потребне корените промене у друштвеним структурама, али и у руковођењу музејима, као и у многим другим аспектима музејске делатности – специјализацији кадрова, успостављању међумузејске и међународне сарадње, у едукацији публике, посебно младих, и бољој сарадњи с медијима и дигитализацији музејског материјала отвореној за ширу јавност.

Кључне речи: музеји Србије, савремена музеологија, сталне музејске поставке, друштвена улога музеја, Завод за проучавање културног развитака Србије, музејска публика

Осведочена криза у локалном музејском свету не огледа се само у чињеници која се већ годинама узима као парадигма за опште проблеме у нашој култури: сматра се да је публика изгубила потребу за посетом музејима пошто су две највеће музејске установе у Београду – Народни музеј и Музеј савремене уметности – затворене због дуготрајне реконструкције. Статистички подаци¹ нас немилосрдно суочавају са многим другим показатељима кроз које препознајемо очигледну дисхармонију између потенцијала наших музеја, њихових колекција и распрострањености музејских установа по територији Србије, с једне стране, и онога што музеји нуде свакидашњем животу. У њима тешко можемо препознати колективну меморију народа и његовог окружења, а тешко препознајемо и њихову окренутост ка јавним интересима.

1 Статистички подаци о музејима обрађени су, углавном у сарадњи са Републичким статистичким заводом, пре свега у бројним радовима колегинице мр Драгане Мартиновић и њених сарадника/ца из Завода за проучавање културног развитака у Београду, која ми их је љубазно доставила и на чему јој топло захваљујем. Посебно сам користила публикацију: Dragana Martinović – Biljana Jokić (prired.), *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2009. Анкетом, спроведеном током 2009. године, обухваћено је 98 музеја; одазвало се 74 (што је 84% од укупног броја позваних, без Косова и Метохије).

Као што је познато, по новијем Статуту и Етичком кодексу ИКОМ-а,² које поштују музеји света, а међу њима и наши, приоритетни задаци музеја – поред основне функције сакупљања, чувања, истраживања и излагања, уз промоцију високих стандарда – везани су за социјалну функцију и комуникацију са публиком, пре свега. Ти велики морални потенцијали суштина су музеја као релевантних и активних чинилаца друштвеног и културног живота, посебно у новој констелацији промењених цивилизацијских односа.³ Истраживања Музејског друштва Велике Британије током 2013. године показала су да је у свету „јавност привржена музејима, те да је чак у последње време та приврженост ојачана захваљујући томе што су музеји постали ‘још више забавнији и интерактивнији.’“⁴

Ми смо, међутим, суочени са бројним препрекама на том пољу јер нисмо успели благовремено да учинимо музеје флексибилнијим, отворенијим и прилагодљивијим за промене које су у целом свету донеле последње деценије XX и ове, прве деценије XXI века. Промењени дискурси о музејима и њиховој едукативној, друштвеној па и економској улози започети су још пре више деценија, што значи да не смемо кривицу олако и искључиво да бацамо на ратне деведесете године и дуготрајну транзицију коју мукотрпно преживљавамо. И у блиској прошлости, али и данас, за то није тешко пронаћи кривце у недостатку јасне државне стратегије која би одредила место културе и посебно музеја у животу нације; у неадекватном положају културе на државном нивоу; у негодговарајућим законским и подзаконским документима, посебно везаним за недефинисану улогу музеја у савременом друштву, укључујући и непоштовање ратификованих међународних конвенција; или непрепознавање потенцијала које музеји могу да имају и на националном и на локалном нивоу као фактори обликовања културног окружења.

То неразумевање улоге културе, и конкретно музеја, довело је до непримерено малог улагања и дугог задржавања затеченог стања које се тегобно и сасвим спорадично мења ка бољем. Готово је сувишно помињати улогу која се музејима додељује у званичној политици власти:

2 Међународни савет за музеје/ International Council of Museums – ICOM.

3 Hilde S. Hein, *The Museum in Transition. A philosophical Perspective*, Smithsonian Books, Washington 2000.

4 Милан Попадић, „Исходи нове музеологије или како је романописац постао музеолог“, *Култура* 144, Београд 2014, стр. 131, констатује да су у питању људи ван струке, као што је то и нобеловац Орхан Памук чији је Музеј невиности био повод за Попадићев текст.

она је декоративна, повремено, када је то потребно, она је свечарска, најчешће партијска и зато сервилна – с часним изузецима! За суштинска развојна питања музеја ретко ко се занима. По инерцији се обављају музејски послови за које медији не показују интересовање – сем када су у питању експесне ситуације. Познато је такође да немамо културу редовног одржавања зграда, што доводи до њихове постепене али неминовне деградације. Последица је тешко успостављање комуникације са публиком која је жељна нових доживљаја, занимљивих и иновативних поставки – каква је, на пример, била интерактивна изложба (али не и музејска поставка!) посвећена Михаилу Пупину у Историјском музеју Србије. Продужавана је неколико пута због интересовања посетилаца и бројних ђачких екскурзија. И међународна сарадња је веома ретка: прави је догађај добити неку изложбу попут графика Албрехта Дирера, веома успешно постављену у Конаку кнегиње Љубице.

Тако су музеји у тој општој тмурној културној схеми углавном остали незаштићени, препуштени сопственим снагама, окренути својим бригама, затворени као тврђаве у своја интересовања и системе вредности, без стимулације, друштвених признања, коректива или санкција. Не – управо сам мислила да буду санкционисани – кажњени или бар упозорени они који не обављају ваљано своје задатке...

Разуме се да су ипак остварене одређене промене унутар појединих музејских институција и да су се одређени музејски колективи припремили за ново доба, али та очигледна одскакања готово су изузеци. Сусрећемо се са друкчијом ситуацијом у оним музејским установама које су успеле да остваре значајне резултате независно од објективних тешкоћа и препрека које се постављају у свакодневном деловању. Заслуге за та одскакања углавном налазимо у промењеном начину управљања музејима, у стратешком планирању и пројектном и тимском систему рада, али и у алтернативном, односно допунском начину обезбеђивања финансијских средстава, најчешће у сарадњи са донаторима и партнерима, било на нивоу корпорацијског или приватног сектора. У том смислу, актуелна констатација музејског стручњака Гералда Мата и његових сарадника⁵ да „један музеј може да буде успешан у извршавању својих задатака само ако постаје део културног пејзажа и његова привредна компонента“ тек очекује своју инкарнацију међу музејима Србије.

5 Gerald Mat, Tomas Flac i Judita Lederer: *Menadžment muzeja – umetnost i ekonomija*, Clio, Beograd 2002, стр. 15.

Поглед на музеје Србије кроз сталне поставке

Подсетимо се београдске ситуације⁶: који музеји уопште имају сталне поставке, какве су оне, какве наративе, идеје и поруке преносе у данашњем тренутку, коме се обраћају, шта се кроз њих чита, учи?

Музеј града Београда никада није имао простор за сталну поставку која би достојанствено говорила о две хиљаде година његове континуиране, бурне историје, културе и живота. Реконструкција Војне штампарије у Ресавској улици за ту сврху је будућност која обећава. Музеј примењене уметности је у приватној згради породице Челебовић без могућности проширења и богатијег приказивања својих великих колекција: селекција за сталну поставку је нужно строга, стога и парцијална и тешко да може примењену уметност и дизајн да представи у контексту протока живота, људи и њихових предмета, развоја заната и индустрије и сл. Имајући у виду карактер збирки, поставка би идеално могла да покрива не само развој грађанске културе у Србији већ много шири контекст на који се та култура ослања(ла).

Да ли се икада поставило у јавности питање зашто Историјски музеј Србије нема своју сталну поставку, већ се у просторијама на Тргу Николе Пашића одржавају само повремене изложбе – ма како те изложбе понекад биле атрактивне и драгоцене, као што је била поменута изложба о Михаилу Пупину и његовим открићима? О славној српској историји фрагментарно, и то једино о устанцима и устаницима, може се видети у Конаку кнеза Милоша: поставка је веома класична и ничим не позива да јој се публика више пута обраћа, посебно не млада и најмлађа. Класично, одавно формирано тумачење вредности културно-историјског карактера обреновићевске Србије, поред Конака кнеза Милоша, пружа и Конак кнегиње Љубице, са повременим изменама и допунама које суштински не мењају поставке старе деценијама.

Историја наших ратова приказана је у Војном музеју, који је променио социјалистички приступ у духу постсоцијалистичких идеја пре двадесетак година. А да ли нашу историју треба да представља само дискурс о ратовима, оружју, непријатељима, победама и поразима?

Музеј науке и технике је успео да у половини зграде која му је додељена на Дорћолу направи занимљиву поставку, посебно за децу, али далеко од могућности да систематски прати пут модернизације Србије коју су донеле наука и техника. А то би колекције овог музеја могле одлично да прикажу, посебно имајући у виду изванредан пројекат

6 https://sr.wikipedia.org/wiki/списак_музеја_у_Београду (приступљено 10. јануара 2017). У овом прегледу неће бити речи о приватним музејима нити о затвореним – Народном и Музеју савремене уметности.

реконструкције старог здања који је пре низа година предложио архитекта Борис Подрека, а до чега (још) није дошло нити се у јавности помиње могућност тих радова.

О невероватно богатим збиркама флоре, фауне и геолошког материјала тешко је говорити само на основу минијатурних изложби у Галерији на Београдској тврђави које могу повремено да прикажу тек мали сегмент онога што чува Природњачки музеј. Нигде није могуће упознати се са целовитом сликом природе наше земље и њених разноврсних богатстава, иако у овом музеју изјављују: „Ми смо део европског музејског контекста, из разлога што смо јединствени у предметима које сакупљамо и јединствени у презентовању Србије ка Европи и свету“⁷. Овај музеј би своју едукативну улогу заштитара природних ресурса и природе уопште сјајно испунио када би располагао одговарајућим простором за сталну поставку и нове програме, што би било значајно за земљу великих еколошких проблема. Иста је ситуација и са Музејом позоришне уметности: он деценијама нема сталну поставку јер нема адекватног простора и ми се о историји нашег позоришта и великанима позорнице упознајемо само преко повремених, ретких приказа појединих личности. Никаквог континуитета у таквим приказима не може бити. Посао се обавља с огромним пожртвовањем запослених, а нови материјал се само веома селективно прима. Иста је ситуација и са Јеврејским историјским музејом, јер простудирана, сажета поставка даје врло сужену слику живота Јевреја у Србији, њихових судбина и њиховог доприноса нашој историји, политици, култури, науци и уметности. Етнографском музеју би такође било неопходно проширење како би се изузетно благо, сакупљано готово два века, представило на савременији, контекстуализован начин.

Музеј Југославије – један од ретких музеја који, поред Галерије Матице српске, Музеја науке и технике и Музеја Југословенске кинотеке, има стратешки план⁸ – ради на припремама своје презентације за коју се очекује да ће пронаћи мултиперспективност у приступу, с циљем измирења различитих погледа на историју југословенства, његових идеја и реализација током трајања државе под различитим називима.⁹ Музеј

7 Mr D. Martinović, *Kulturna politika nacionalnih muzeja u Srbiji*, стр. 43.

8 Исто, стр. 18–19. Истина, Министарство културе је 2013. г. донело наредбу да све институције од националног значаја морају да имају стратешки план, мада се тога нису све придржавале.

9 Потребно је истаћи кустоски тим Музеја (историје) Југославије који је уз помоћ волонтера припремио низ занимљивих програма с публиком и за публику, спасавајући на тај начин проблематичну изложбу о руској авангарди током зиме 2015/2016. О новим типовима поставки, критичком музеју, партиципацији

афричке уметности је прилагодио своју делатност могућностима и актуелним потребама и тако изашао из нужне заокружености своје традиционалне али још увек атрактивне поставке. Новије поставке су добили Музеј Вука и Доситеја и Музеј Српске православне цркве: иако се не уочава радикално нови приступ музејском материјалу, поставке су освежене, очишћене, боље систематизоване – разуме се, у истим просторијама историјских здања, али без великих новина у концепцијском смислу.

Музеј Српског лекарског друштва и Музеј физичке културе, са својим драгоценим збиркама, углавном не учествују у ономе што се назива „музејска сцена Београда и Србије“, као што то не чине ни Музеј жртава геноцида, Музеј илегалних партијских штампарија, Музеј Бањичког логора, Музеј 4. јула, Музеј ФК „Црвена звезда“.

Завичајни музеј Земуна деценијама је затворен: реконструкција, па обнова реконструкције? Деценијама је затворен и Меморијални музеј Надежде и Растка Петровића због лошег стања зграде, а цео материјал чува се у Народном музеју – дакле годинама је недоступан. Судбина Галерије фресака везана је за матичну кућу: Галерија је затворена да би се у њу сместиле разне службе Народног музеја током радова на санацији зграде, иако је то једина установа у којој су се могли видети различити аспекти уметности нашег славног средњег века.

Некада блистави Музеј ваздухопловства – сада је затамњен рекламним паноима, оштећеним и испрљаним стаклима, а бројни драгоцени експонати на отвореном не одржавају се редовно и корозија је очевидна. Железнички музеј с богатим збиркама тавори у тишини, док Музеј ПТТ само повремено позива публику да покаже своју некада изузетно лепу и савремено обновљену поставку. Јавност не зна за ширу делатност овог драгоценог музеја. Припремано осавремењавање поставке Спомен-музеја Иве Андрића, нашег јединог нобеловца, још није реализовано, а очекује се реконструкција Меморијалног музеја Јована Цвијића. Толико поносни на нашег Николу Теслу, чију заоставштину чувамо готово у целини, нисмо у стању да обезбедимо велики, про страни музеј како би се сва величина његовог проналазачког духа могла интегрално приказати бројним заинтересованим посетиоцима, како домаћим тако и иностраним, деци и стручњацима.

Два београдска музеја се издвајају: Музеј Југословенске кинотеке својом савременом, атрактивном и упечатљивом изложбеном поставком,

публике и другим питањима актуелне музеолошке теорије и праксе, в.: Višnja Kišić, „Musealizing Yugoslavia: Towards a Critical Participative Museum“, u: *Governing Heritage Dissonance. Promises and Realities of Selected Cultural Policies*, European Cultural Foundation. Cultural Policy Research Award 2013, стр. 189–201.

са веома пробраним материјалом, негује карактер ексклузивности који приличи тако селективним колекцијама, док је Педагошки музеј први унео радикалне новине у сталну поставку са 3Д техником приказа експоната и могућношћу добијања индивидуалних информација преко употребе *pda* (*personal digital assistant*) уз наглашени едукативни карактер целине наратива који се користи и у оквиру школских програма.¹⁰

Слика музејских поставки у Србији је унеколико друкчија, што је позитиван показатељ одређене децентрализације и детрополизације културе. Према новим истраживањима,¹¹ музеји у Ваљеву, Краљеву, Нишу, Новом Пазару, Књажевцу, Галерија Матице српске у Новом Саду и Педагошки музеј у Београду трансформисали су своје изложбене поставке у периоду између 2007. и 2010. године, приступајући им на различите начине и у концепцијском и у технолошком погледу, и прилагођавајући их флексибилно интересовањима публике. Поставке претходног периода прегазило је време: оне су у многим музејима биле сличне, па се аутономност и аутентичност поднебља, локалне историје, културе, као ни разноврсност збирки нису препознавали. А да би музеји одиста имали нову функцију, уз поставке је потребно, како пише Д. Мартиновић¹², успоставити „комуникацију, едукацију, анимацију, медијацију и интерпретацију“ за различите сегменте друштва.

На конципирању поставке ваљевског Народног музеја учествовао је цео музејски колектив: од више предложених могућности, одлучено је да приступ буде тематски, „о развоју градског језгра у XIX веку, о представи живота у кући и граду Ваљеву у међуратном периоду и сл.“... да се „заобиђе буквално низање ратних догађаја, већ да се они симболично ‘провуку’ и повежу са одређеним значајним личностима ваљевског краја“.¹³ Поставка је увела и атрактивну реконструкцију амбијента са светлосним и звучним ефектима и филмовима, што је дало сценски карактер целини. И у краљевачком Народног музеју нова поставка је прилагођена локалној историји, догађајима и личностима, као што и поставка Музеја „Рас“, са бројним драгоценим експонатима од праисторије до средњег века, поштује „конструисање два ентитета – бошњачку и српску културну баштину“.¹⁴

„Археолошко благо Ниша од неолита до средњег века“ је назив нове сталне археолошке поставке нишког Народног музеја, али

10 Драгана Мартиновић, „Нове сталне поставке у функцији трансформисања музеја у Србији“, *Кулиура* 144, Београд 2014, стр. 69–91.

11 Исто.

12 Исто.

13 Исто, стр. 79.

14 Исто, стр. 81.

стручњаци сматрају да простор није адекватан за тај тип материјала ни по површини ни по карактеру, а поред тога недостатак простора је онемогућио равноправно представљање и других збирки. Иако није у потпуности довршена, поставка Завичајног музеја Књажевца је доживела одређене новине, модернизацију и актуализацију са „истицањем битних, специфичних ствари и елемената, као и сублимацију више врста уметности, све у циљу презентовања фрагмената из прошлости“ и са коришћењем *touch screen*-ова у циљу упознавања локалне грађанске културе.¹⁵

Истраживања спроведена током 2008. године показују да је велика диспропорција између фактичког стања у музејима и жељеног побољшања: планирана реконструкција, односно адаптација у 76% музеја Србије, након што су музеји двадесет и више година били запостављени, и никакви радови на њима нису вршени.¹⁶ Иако су сталне поставке у појединим музејима осавремењене, од овог оптимистичког плана реконструкција се, очевидно, одустало у већини случајева.¹⁷ Разлоге за то треба свакако тражити у недостатку финансијских средстава која су се очекивала од државе. А можда је разлог и посусталост елана који се осећао након 2000. године у многим сферама, па и у музејском свету, и жеље да се одиста, а не декларативно, приближимо европским стандардима. Немогуће је за то оптужити светску економску кризу јер наша криза траје много дуже.

Поглед на музеје у Србији кроз статистику

У Србији су до 2015. званично евидентирана 144 музеја, од којих је 135 отворено за јавност. Иако је процес отварања нових музеја у највећем делу света – посебно када је реч о економијама у успону – постао актуелна тенденција, било да је реч о државним, националним, општинским, градским или приватним, односно корпорацијским музејима, код нас је ситуација много друкчија: током десет година, између

15 Исто, стр. 83. О Галерији Матице српске у овом Зборнику пише посебан текст др Тијана Палковљевић Бугарски.

16 Dragana Martinović, „Музејски простори“, у: Dragana Martinović – Biljana Jokić (prired.), *Музеји Србије – актуелно стање*, изд. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Београд 2009, стр. 19.

17 Приређивачи зборника *Музеји у Србији: Зајочетно путовање*, Музејско друштво Србије, Београд 2008, Љиљана Гавриловић и Марко Стојановић с пуно оптимизма у предговору пишу да су те, 2008. године, наши музеји у успону својих промена, реконструкција и нових пројеката; <https://www.scribd.com/document/318515321/Muzeji-u-Srbiji-Zapoceto-Putovanje> (Приступљено 11. јануара 2017).

2001. и 2010. – основано је десет музеја, дакле по један годишње, док су између 2011. и 2014. основана само два, и то један у Војводини и један у југоисточној Србији.

Финансијска средства из републичких фондова користи 50% музеја, исто колико и из градских, односно општинских фондова, док се веома тешко остварују сопствени приходи и компликовано успоставља партнерски однос са друштвено одговорним компанијама и привредним сектором у ширем смислу, спремним на филантропске или културне активности. Исто се односи и на приступање међународним фондовима.

Анкетирањем музејских радника установљено је да се расподела 50% буџетских средстава одвија на следећи начин: 63,5% одлази на плате, додатке и накнаде запосленима; на реализацију планова и пројеката одлази 2,7%, исто колико износе остали, текући трошкови, док је 31,1% утрошених средстава остало без одговора из музеја.¹⁸

Завод за проучавање културног развика¹⁹ посветио је посебна истраживања националним музејима уз закључак да би управо због престижног места које такве установе треба да заузимају у нашој култури и друштву уопште било неопходно да им буду обезбеђена задовољавајућа буџетска средства и подршка државе у сваком другом погледу. Разговори са руководиоцима тих музеја су показали да су они свесни потреба за променама и прилагођавањима новим друштвеним ситуацијама, али даљи токови нису потврдили да је дошло до радикалних и очекиваних промена. Разлоге би свакако требало истражити појединачно за сваки музеј, али је закључак да свим музејима недостају тимски рад и координација активности разних музејских служби. Један од разлога неуспеха је, можда, у чињеници да није била реална жеља – коју је исказала већина директора националних музеја – да би „све

18 Mr Maša Vukanović, „Музеји и финансије“, у: Dragana Martinović – Biljana Jokić (prired.), *Музеји Србије – актуелно стање*, изд. Завод за проучавање културног развика, Београд 2009, стр. 62–68.

19 Mr Dragana Martinović, *Културна политика националних музеја у Србији*, Завод за проучавање културног развика, Београд 2011, 54–55. У студији су детаљно испитани елементи културне политике музеја од националне важности и анализирани подаци из анкете о мисији, визији, програмској политици, административној и финансијској структури, пи-ар-служби, маркетингу и сл., у следећим музејима: Народном музеју, Музеју примењене уметности, Етнографском музеју, Историјском музеју Србије, Музеју историје Југославије, Природњачком музеју, Музеју позоришне уметности, Музеју науке и технике, Музеју жртава геноцида, Музеју Југословенске кинотеке, Музеју Српске православне цркве, Галерији Матице српске и Музеју наивне и маргиналне уметности. Музеј савремене уметности се није одазвао на анкету.

своје' запослене променили и на конкурс у примили оне који 'желе да раде' или појединце који би радили по пројекту."²⁰

Ни безбедносна ситуација у нашим музејима не изгледа сјајно: осигурано је 65% музејских објеката, али 49% музејског блага није уопште осигурано. Само 7% музеја има видео-надзор. Свакако је основно питање на који начин се збирке, односно појединачни предмети осигуравају, посебно због тога што су у недавној прошлости наши музеји били озбиљно похарани, понекад и од стране самих музејских радника. На логично питање који је најефикаснији начин заштите предмета, музеологија је дала одговор: добром документацијом, фотографисањем, публиковањем... И надзором!

Од 4.629.015 музејских предмета у нашим музејским установама само је 26,8% фондова обрађено; 17% није обрађено, а за 56% нема података.²¹ Око 5% музејског блага Србије је изложено.²² На логично лаичко питање зашто је тако низак проценат изложених и обрађених предмета, одговор се може тражити у недовољним музејским просторима за адекватно излагање и у малом броју запослених у музејима Србије. Према подацима из 2002, само 1.564 особе раде у музејима, од чега 54% музеја има структуру запослених која не омогућава успешан рад установе: другим речима у само 46% музеја може се очекивати позитивни резултати делатности.²³ С основним образовањем ради 13%, са средњим – 28%, с вишим – 5%, с високим 37%, с магистратуром или докторатом – 5%. Није само проблем малог броја запослених музејских радника, већ и у законским одредбама којима се тај број редовно смањује, што многим музејима онемогућава нормалну професионалну делатност, као и осавремењавање рада новим струкама, неопходним за савремено функционисање у многим областима, а посебно у службама од којих у великој мери зависи комуникација с публиком.²⁴

Што се тиче малог броја експоната (5% у односу на збир предмета у музејским колекцијама Србије) – такав проценат није само карактеристика наших музеја: и у музејима широм света често недостају

20 Исто, стр. 23.

21 Dragana Martinović – Biljana Jokić (priređ.), *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2009, стр. 13.

22 Статистички подаци свакако варирају из године у годину, али помажу да се установе одређене пропорције и боље разумеју комплексност и тежина проблема везана за музејску делатност.

23 D. Martinović – B. Jokić, стр. 15.

24 Biljana Jokić, *Muzejski stručnjaci i muzejska delatnost – (ne)iskorišćene mogućnosti*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2010; иста, „Ljudski resursi u muzejima“, у: Dragana Martinović – Biljana Jokić (priređ.), *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd 2009, стр. 47–49.

излагачки простори јер се збирке брзо пуне а зграде тешко проширују. Много је важније питање концепције поставки, дијалога који ти предмети успостављају међусобно и са контекстом музејске целине, које поруке шаљу и тумачења која им се дају. Поред тога, те бројне, скривене збирке отварају огромне могућности за активно коришћење – било за динамичне, променљиве поставке, било за разноврсне изложбе, за вишегодишње позајмице, за даља, шира, нова истраживања и објављивања често непознатог материјала, а тиме и за нова сазнања, а посебно за укључивање и позив на сарадњу ванмузејских стручњака или младих сарадника – будућих специјалиста, што је у нашим музејима сасвим ретка појава. Истина, музеји омогућавају, према статистици, у 95% случајева да се удовољи захтевима спољних сарадника да користе музејске фондове, али врло је ретко да музеји сами нуде стручњацима ван музеја да помогну у обради и публиковању дела. За наше музеје је већ констатовано да „већина вредности и богатства лежи управо у њиховим депоима“.²⁵

Разуме се да оваква ситуација у нашим музејима има врло јасне, препознатљиве последице: доводи до проблема с бројем посетилаца²⁶ а самим тим до значаја који музеји имају за друштво. Не само да је цифра од 2.117.546 посетилаца у свим музејима Србије током 2013. године веома мала, већ се тај број у 2014. и смањило: тада су 1.850.154 особе виделе благо наших музеја. Током 2013, у региону Београда је било 796.538 посетилаца, а у Војводини – 399.066; током 2014, у региону Београда је 737.100 особа посетило музеје, а у Војводини – 386.578, што показује исте тенденције смањења броја, упркос разноврснијим програмима, као што су промоције, предавања, вођења, концерти и сл. који се одвијају у многим музејима. То је свакако показатељ и финансијске кризе, али и губитка навике или потребе за одласцима у музеје. А можда је то одраз кризе самих музеја? Број посетилаца је био знатно већи чак и трагичних деведесетих година када се о музејима више говорило и више писало, гледало и слушало у медијима; било је развијенијих навика одласка у музеје; тада су поједини музеји имали веће активности, одржавали неку врсту међународне сарадње, као рецидиве претходних договора и уговора. Чини се да је улагано више напора него данас да се одржи традиција и у јавности поткрепљује значај који музеји имају за општу културу и за сваког појединца посебно. Нешто ранија

25 Д. Мартиновић, „Нове сталне поставке у функцији трансформисања музеја у Србији“, стр. 76.

26 *Култура 2013, 2014*, Републички завод за статистику – Завод за проучавање културног развика, Београд 2015. У ове податке нису укључени музеји на Косову и Метохији.

истраживања²⁷ показала су да 70% музеја није имало податке о посетиоцима својих сталних, повремених и гостујућих изложби а 87,5% музеја није сматрало да је „рад с публиком“ њихов приоритет.

Приоритети за музејске раднике су: „документација, ревизије, дигиталне базе података, музејски простори – адаптације и/или нове зграде, музејске поставке“.²⁸ Овај податак речито говори до које је мере ситуација у музејима Србије драматична када је реч о основама на којима почива музеолошка делатност, а за њима вапе кустоси и друго музејско особље. Одиста, без музејских простора и музејских поставки, без ревизија збирки, добро и савремено вођене документације – немогуће је замислити одговарајућу музеолошку и музеографску струку.

Испоставља се да је још озбиљнији проблем уочен при анализи посета нашим музејима, и уопште анализа односа према јавности, према публици пре свега. Забрињава констатација да су најмањи проценти посетилаца међу децом до 12 година и међу житељима трећег доба, преко 65 година. А управо ти узрасти су циљне групе многих музеја у свету, па и основне премисе у изграђивању активних баштиника. Најмлађи посетиоци негују се да би стицали навике одласка у музеј, били обогаћени додатним васпитним и забавним садржајима, и потенцијално расли у одговорне и ангазоване личности, свесне значаја наслеђа на које се ослањају. Старијим житељима не само да се омогућује перманентно образовање, а усамљени живот чини потпунијим, већ се у многим случајевима користи њихово знање, искуство и спремност да волонтерски буду активни део друштва. Подаци да у само 8,1% музеја постоје дечји клубови, а у 13,5% раде друштва пријатеља или љубитеља музеја или неке сродне организације које окупљају посвећенике, поклонице, колекционаре, све који би на различите начине помогли делатностима и обогаћењима музејских садржаја и збирки,²⁹ говоре о одсуству свести да музеји морају да улажу велику бригу у остваривању комуникације са публиком у најширем смислу. То се уочава и у непостојању службе за односе са јавношћу у 67,6% музеја,³⁰ али и у чињеници да само 15% музеја има приступ за инвалиде, а веома ретко

27 Bojana Jokić, *New Role of Serbian Museums. Interdisciplinary Audience Development Centre*. Master thesis. – University of Arts in Belgrade – Centre for Interdisciplinary studies; Université Lumière Lyon 2 – Faculté d'Anthropologie et de Sociologie – UNESCO Chair in Cultural Policy and Management, 2009.

28 D. Martinović – B. Jokić, стр. 16.

29 Aleksandra Savić, „Музеји и јавност, neophodnost komunikacije“, у: Dragana Martinović – Biljana Jokić (priređ.), *Музеји Србије – актуелно стање*, Zavod за проучавање културног развитака, Београд 2009, стр. 46.

30 Исто, стр. 41.

спроводе специјализоване програме за мањинско или маргинализовано становништво.³¹

Све је то у великој мери утицало на стишано, готово неприметно деловање многих музеја, па самим тим и на одсуство интересовања публике, уопште јавности, а посебно медија (алармантним, односно криминалним догађајима или исфабрикованим вестима многи медији ће се – разуме се – радо бавити!). Па, ипак, недоумицу оставља чињеница да је у анкети Завода за проучавање културног развоја 2009. године, огроман број музеја – чак 74,3% – изјавио да су задовољни сарадњом са медијима и да су медији у 96% случајева објавили информације о музејима.³² Имајући у виду да се у нашим и писаним и електронским медијима не може редовно пратити активност музеја, одговори на анкете могу да значе или да су музеји ретко слали податке медијима о својој активности, или су давали само спорадичне информације о повременим манифестацијама, као што су отварања изложби, вођења, предавања, филмске пројекције, концерти, промоције, конференције, семинари и сл. По свој прилици, музејски радници су ретко писали или јављали јавним гласилима о својој основној и редовној музеолошкој делатности, која би могла да побуди одређена интересовања ако би говорила атрактивним језиком, као што су занимљивости неке нове поставке, или промене на сталној поставци, значајнији откупи, сређивање збирки, инвентарисање, откривање значајних или непознатих података у вези са збиркама или личностима везаним за музеје, дигитализовање збирки итд. Поједини музеји, разуме се, чине напоре да се та ситуација побољша, а стручни радови преносе искуства у свету са позитивним резултатима различитог обраћања јавности, отварања музеја за веће учешће публике и нове начине сарадње са њом, што је, очевидно, код нас још увек питање неке неодређене будућности.³³

Једна од позитивних чињеница јесте да више од половине музеја у Србији користи интернет и да је међусобно умрежено, јер то даје велике могућности не само за међусобну сарадњу, сталну комуникацију, пренос информација и стицање нових знања већ и за успостављање

31 На пример, Народни музеј у Београду је приредио изложбу из Лувра намењену слепима, а Музеј (историје) Југославије је имао пројекат намењен глувонемима.

32 А. Savić, 42–43.

33 Уп. Вишња Кисић, „Стваралац, са-учесник, критичар, конзумент – оквири учешћа грађана у стварању баштине“, *Култура* 144, Београд 2014, стр. 106–126; иста, „Краудсорсинг у дигитализацији наслеђа као спона између баштине, грађана и установа“, у: *Ошворени ирисјуй музејској документацији у Србији. Искусства, изазови, иошеницијали*. (Зборник, уред. др Миља Стијовић), Централни институт за конзервацију, Београд 2016, стр. 95–106.

контаката са колегама из света. Започет пре двадесет и више године, као рани програм за примену рачунарске технологије, Музејски информациони систем Србије дао је велики подстицај коришћењу интернета, умрежавању музејских установа и примени међународних музејских стандарда.³⁴ Нови корак је актуелна стимулација да се дигитализовани музејски материјал – и дигитализација наслеђа уопште – омогући за апсолутно отворено, слободно коришћење најширем аудиторијуму. Ту политику отвореног приступа дигитализованом музејском материјалу многи велики музеји света, збирке и галерије већ су остварили и дали најбољи пример демократичности и едукативности, али и заштите, а посредно чак и профита (на пример, амстердамски Рајкс музеј,³⁵ Мелон фондација, Институт уметности у Чикагу, Британски музеј, Гети фондација, Метрополитен музеј, Музеј Викторије и Алберта, Национална галерија у Вашингтону и многи други).³⁶

Закључна разматрања

Од седамдесетих година XX века музеји су у свету добили нову улогу која се пре свега односи на промењено схватање образовне улоге музеја, што је у великој мери променило концепције поставки и ставове особља према публици. Тиме су музеји постали значајни за друштвене промене на више нивоа и не доживљавају се (више) као изоловани заступници културе и елитизма. Посматрана у том светлу, ситуација у Србији везана за нове музеолошке стандарде је далеко од оптимистичке: установљено је³⁷ да је неразвијена служба заштите и да недостају савремене законске регулативе на многим пољима; музејски простори углавном нису наменски, зато су често неадекватни, најчешће недовољни и запуштени због неодржавања; генерално је лоше стање депоа; музеји нису обезбеђени; нема развијене међумузејске, регионалне и међународне сарадње;³⁸ музејске струковне организације немају већег

34 Неда Јевремовић – Зоран Цветковић, *Музејски информациони систем Србије, Музеолошке свеске* 8, Народни музеј, Београд 1996. Сајт: www.eternitas.rs није отворен за публику. Приступљено 5. јануара и 25. јануара 2017.

35 Јорис Пекел, „Демократизација Рајкс музеја“, у: *Отворени њрисџуи музејској докуменџацији у Србији. Искусџва, изазови, џоџенџијали*. (Зборник, уред. др Миља Стијовић), Централни институт за конзервацију, Београд 2016, стр. 33–41.

36 Кристин Кели, „Слике уметничких дела у музејским збиркама: Искусџво са отвореним приступом“, у: *Отворени њрисџуи музејској докуменџацији у Србији. Искусџва, изазови, џоџенџијали*. (Зборник, уред. др Миља Стијовић), Централни институт за конзервацију, Београд 2016, стр. 19–31.

37 Dragana Martinović, „Završna razmatranja“, у: D. Martinović – B. Jokić (prired.), *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*, стр. 69–74.

38 Mr D. Martinović, *Kulturna politika nacionalnih muzeja*, стр. 41.

утицаја на власт и јавност.³⁹ Већина музеја нема осавремењене сталне поставке и веома ретко се срећу иновативни, концептуално и технолошки инвентивни захвати који би били прилагођени и привлачни разноврсној публици; контекстуализација музејског предмета, интердисциплинарни и мултидисциплинарни приступи веома су ретки; видљива је стагнација у стручном и научном раду запослених; очевидан је неизграђен однос према медијима и јавности, према публици, пре свега, тако да се не осећа интерес публике, па се чак број посетилаца и смањује; школски курикулуми не препознају значај посете музејима и едукативне музејске програме; не осећа се да музеји доприносе животу локалних заједница и да врше утицај на поједине друштвене процесе; није изграђена стратегија музеја као простора чувања колективне меморије и комуникације с посетиоцима али и препознавања савремених тема, питања, проблема... И оно што се односи на музеолошки, стручни аспект – „музејске поставке, документација, музејски простори, публикације, едукација, специјализација кадрова, рад с публиком, сарадња, етика итд. – захтева у нашим музејима корените промене које се тичу ставова, приступа, концепата, управљања“.⁴⁰ Тешко је било шта додати свим овим закључцима, донетим пре скоро једне деценије.

MUSEUMS IN SERBIA TODAY – IN THE LIGHT OF STATISTICS

Irina Subotić

University of Arts, Belgrade

Abstract. The article is written based on previous research, mainly done by Bureau for Research of Cultural Development, and on statistical data which are showing dramatic situation in museums in Serbia, first of all because of insufficient awareness about importance of museums for modern society, non-existence of adequate legal framework and insufficient financials for normal operation of museum institutions. Only few museums have refreshed their exhibitions in the last several years and have introduced innovative concepts using modern technology, while most of museums have obsolete exhibitions or do not have them at all. Changes are needed first of all in understanding of social role of museums, and this requires thorough changes in social structures, but also in museum management, as well as in many other aspects of museum operation – staff specialization, establishing of inter-museum and international cooperation, education of audience (especially young ones), and better cooperation with media and digitalization of museum content which would be open for wider audience.

Key words: museums of Serbia, modern museology, permanent museum exhibitions, social role of museums, Bureau for Research of Cultural Development of Serbia, museum audience

39 Стручна и струковна питања се решавају у оквиру Музејског друштва Србије и Националног комитета Међународног савета за музеје /ИКОМ.

40 Исто.

